

NEŠTO KULTUROLOŠKIH RAZMIŠLJANJA O REGIONALIZMU U HRVATSKOJ I EUROPI

Mislav Ježić

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 316.334.52 (091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 16. 9. 1992.

Ako razlikujemo regionalizirane i centralizirane europske zemlje, srednja će se Europa (u najširem smislu) pokazati kao tradicionalno vrlo regionalizirano područje. Taj obrazac vrijedi i za Hrvatsku, gdje je uvijek postojao veći broj znatnih kulturnih i gospodarskih središta u Dalmaciji, Slavoniji i ostaloj Hrvatskoj. Tradicionalni obrazac uprave s kraljem ili banom te regionalnim upraviteljima, županima, također se već uglavnom slaže s tom slikom. Kulturna povijest, sredozemni preporod u 15.-17. st. u nesretno raskomadanim hrvatskim zemljama i kontinentalni kulturni preporod u 19. st. u Hrvatskoj na putu k budućemu ujedinjenju, odgovara europskomu, poglavito srednjoeuropskomu obrascu. Komplementarni značaj dvaju preporoda i kontinuitat među njima dali su obrazovanim krugovima u Zagrebu poslije kontinentalnoga preporoda nužne preduvjete da predstavljaju primjereno cjelinu Hrvatske i njene baštine. Tako imamo u Hrvatskoj veliku raznolikost među regijama, s jedne strane, te Zagreb kao središte, u kojem su stanovnici iz svih regija dobro zastupljeni i odakle se regije mogu prikladno koordinirati s druge. Dok je Hrvatska bila raskomadana, hrvatski pjesnici, obrazovani ljudi i politički predvodnici nikad nisu napustili težnju da se Hrvatska ujedini i postojano su izgrađivali vrlo složen kulturni obrazac koji će moći uključiti sve regionalne pa i međukulturne razlike iz njihova kulturnoga okružja. Sada, kada se Hrvatska rađa, ne smijemo izdati tu skladnu kulturnu gradnju niti zanemarujući regionalne posebnosti, niti ometajući oslobođenje i potpuno ujedinjenje zemlje. Položaj pak regija u takvoj jedinstvenoj Hrvatskoj može se braniti, kao i u Europi, načelom supsidijarnosti, koje treba osposobiti sve prirodne zajednice, kao što su obitelj, regija, narodnosna skupina, narod, zemlja i kontinent ili kulturna sfera, da ustroje sustav svojih međuodnosa oda dna do vrha, pod uvjetom da se nikada ne pozljeđuju širi zajednički interesi i da se odluke donose na primjerenim višim razinama kada god je to (i jedino kada je to) nužno.

U Europi se danas donekle mogu razlikovati centralizirane i regionalizirane države. Iako regionalnost ima svoje prirodne pretpostavke u prirodnoj izdvojenosti ili povezanosti pojedinih dijelova zemalja ili kontinenata, one ne dobivaju uvijek svoj kulturološki ili politički izraz u "regionalnosti" u kulturno-povijesnom, prometno-gospodarskom ili političko-autonomijskom smislu. Dok su zemlje zapadne (u užem smislu) i istočne Europe, kao što su Španjolska, Francuska, u mnogo istančanijem smislu i Velika Britanija, s jedne strane, a Rusija i neke manje zemlje istočne Europe, uključujući tu Grčku, a i Srbiju, u načelu tradicionalno centralizirane, dotle su zemlje srednje Europe (u širem i za nas zanimljivijem smislu) koje se nalaze između njih (a koje pripadaju zapadnoj Europi u širem smislu latinske Europe), kao što su Njemačka

i Italija, uključujući tu bez sumnje i Belgiju, Nizozemsku, Švicarsku, Austriju, možda Češku i Poljsku, a sigurno i Hrvatsku, u načelu tradicionalno znatno regionalizirane. Zemlje srednje Europe imaju veći broj istaknutih gradskih, kulturnih, sveučilišnih, pa i gospodarskih i administrativnih središta koja su u povijesti igrala znatnu ulogu. Zemlje zapadne i istočne Europe mnogo se jasnije dijele na centar i provinciju. Pojmovi kao Pariz i Moskva (ili Sankt Petersburg), s jedne strane, a čamotinja, ili bar nezanimljivost provincije, s druge, nisu zamišljivi ni u Italiji, ni u Njemačkoj, ni u Hrvatskoj.

Može se usto reći da se Europa stvarala kroz povijest Hellade, Rima, Franačke (osobito za Karla Velikoga) i Byzantija, papinske auktoritati u srednjem vijeku (osobito za Innocentija III.), apsolutističke auktoritati u doba baroka i klasicizma (osobito za Napoleona) te europske zajednice u naše vrijeme¹, no od tih epoha zapravo su izraz europskomu političkomu jedinstvu dali kroz duga razdoblja ponajviše rimska republika i carstvo tijekom deset stoljeća u starom vijeku i sveto rimsko carstvo (nakon franačkoga) tijekom devet stoljeća od srednjeg vijeka do 19. st. (a osobito za Karla V.), a možda će ga europska zajednica uspjeti stvoriti (na znatno primjereniji način) u naše doba. Središta staroga rimskoga carstva i svetoga rimskoga carstva bila su pak upravo u srednjoj Europi, prvo na njenu sredozemnom jugu, a drugo na njenu kontinentalnom sjeveru. Područje Hrvatske potpuno je pripadalo prvomu, a s drugim je imalo u znatnim razdobljima (za luxembourške i habsburške loze) uske sveze.

Zapadna (opet u užem smislu) i istočna Europa nisu politički ujedinjavale Europu, osim u kraćim navratima (osobito Franačko carstvo), nego stvarale izvaneuropska carstva i bile, dakle, izvaneuropski orijentirane. U razdoblju europske kolonizacije izvaneuropskih zemalja zapadna je Europa stvorila pomorske imperije – portugalski, španjolski, nizozemski, francuski i, napokon najjači, britanski. Oni su u pomorskoj potrazi za bogatom Indijom i Azijom doprieli već krajem 15. st. i do "Zapadnih Indija" – do Amerike. Istočna je Europa, u stvari Rusija, kao nasljednica istočnorimskoga carstva (koje je bilo eurazijsko carstvo poput helenističkih carstava, a konačno je palo u 15. st.), stvarala kontinentalni (eur)azijski imperij i, prodirući u Aziju sa sjevera, došla ondje u (neuspješno) takmaštvo s Britancima koji su u nju prodirali s juga. (A relativan neuspjeh Francuza u utakmici s Britancima za kolonijalno carstvo namah ih je usmjerio – za Napoleona – na ujedinjavanje europskoga kontinenta.)

Čini se da je upravo usmjerenost srednje Europe na šira europska područja od svojih nacionalnih država (iako na razne načine) dugo ometala konstituiranje Italije i Njemačke, a još više male i neosamostaljene Hrvatske, kao cjelovitih a posebnih europskih država, a isto tako i pogodovala njihovoj unutarnjoj decentraliziranosti i regionaliziranosti.

U razdoblju novovjekoga stvaranja jakih nacionalnih država u zapadnoj i istočnoj Europi, uvođenja nacionalnih jezika ne samo u književnost nego i u znanost i diplomaciju (osobito francuskoga i engleskoga, namjesto ranije opće zapadnoeuropskoga latinskog), bila je ta europska usmjerenost srednje Europe slabost i nedostatak. Ta je slabost u našem stoljeću urodila i patološkim imperijalnim ideologijama u Italiji i Njemačkoj. Te su patološke pojave bile bolestan i isfrustriran

1 Na tih se šest povijesnih pokušaja stvaranja "Europe" osvrće i osnivač najstarijega pokreta za ujedinjenje Europe u našem stoljeću, Richard von Coudenhove-Kalergi u svom programatskom djelu *PanEuropa* iz 1923. g. (Pan Europa Verlag, Wien), novo izd. 1982., str. 31-34.

odgovor, s jedne strane, na postojanje stvarnih imperija sa središtima zapadno i istočno od srednje Europe, a s druge, na postojanje totalitarnih imperijalnih ideologija prurušenih u zapadnjačko socijalno ruho – marksizam – u istočnoj Europi (nacionalsocijalizam je također bio totalitarna ideologija prurušena u socijalno ruho, mlađa od komunizma i zamišljena kao njegov smrtni neprijatelj).

Pri tome su se istočne totalitarne (velike i male) imperijalne ideologije prurušile u marksističku u više zemalja, tako u Rusiji, odnosno SSSR-u, u Srbiji, odnosno Jugoslaviji, te izvan Europe – u Kini. Svoje su imperijalne pretenzije s obzirom na dominaciju nad dijelovima srednje Europe ostvarile u Jugoslaviji (još prije toga prurušavanja) iza prvoga svjetskoga rata, a u SSSR-u – u okviru Istočnoga bloka – nakon drugoga. (U slučaju istočnoazijske kontinentalne sile, Kine, ona je dominaciju nad dijelovima srednje Azije (Tibet, kineski Turkestan, "unutrašnja" Mongolija) postizala već ranije, osobito u 18. st., no drastično ju je obnovila nakon učvršćenja komunističke vlasti 1949., 1959. i opet pod "kulturnom revolucijom" 1965.-69. g.)

Ako se, međutim, sada konačno stvara ujedinjena Europa kao jedini trajni lijek za povijesne napetosti koje su u ovom stoljeću Europu cijepale na sfere zapadnoga, atlantskoga, i istočnoga, sovjetskoga, utjecaja, i to sredinom srednje Europe, čak posred Njemačke, ili između Austrije i Češke, Italije i Hrvatske, onda i tradicionalna europska usmjerenost i regionaliziranost srednje Europe, a tako i Hrvatske, može ponovo postati prednost i krjepost našega kulturnoga obrasca, kao što je to bila za dužega razdoblja europske povijesti, u antici i u srednjem vijeku, a dijelom i u kasnijim stoljećima. Nije stoga slučajno – ako se to često i ne razumije valjano – da se danas tako često opet govori, ne samo o ujedinjenoj Europi nego i o "Europi regija".

* * *

U Hrvatskoj se europska usmjerenost očitovala, na primjer, u najustrajnijem čuvanju latinskoga u Europi kao diplomatskoga jezika (do 1947.). Zatim u izboru niza europskih dinastija za hrvatske kraljeve tijekom povijesti. Iza Arpadovića, a najčešće protiv volje Mađara, biralo je hrvatsko plemstvo i sabor za kraljeve Anjouince, Luxembouršce, pa, nakon Matije Korvina, Jagjeloviće i, napokon, Habsburge, koje je kao europsku opciju nasuprot tada relativno provincijalnoj mađarskoj opciji nametalo Mađarima tri puta: na saboru u Cetinguadu 1527., prihvaćanjem pragmatičke sankcije 1712. te ratom za bana Jelačića; tek pošto su Habsburzi ozbiljno pogazili hrvatske interese, osobito smaknućem knezova Zrinskoga i Frankopana 1671., uvođenjem apsolutističkih germanizatorskih poredaka i, konačno, nagodbom o stvaranju dualističke Austro-Ugarske 1867., javio se u Hrvatskoj otpor koji je prvom prilikom, nakon prvoga svjetskog rata, odbacio dalju suradnju s habsburškom državom. Napokon, u višestoljetnim obrambenim ratovima s Otomanskim carstvom Hrvatska je svim snagama svjesno branila upravo svoju europsku identitet, u kojoj je najugroženija sastavnica, najoprečnija tada osvajačkomu islamu, bilo rimokatoličko kršćanstvo, pa je stoga postala *antemurale christianitatis*.

Upravo je tijekom te povijesti, koju predstavljaju dijelom i spomenute smjene stranih kraljevskih dinastija u Hrvatskoj, došlo do "kulturno-povijesne" i "političke interpretacije" prirodne regionalne raznolikosti hrvatskih krajeva. Hrvatska je prirodno podijeljena na sjevernu ravnicu u dvorječju Drave i Save, na planinske lance u sredini i jadransku obalu na jugu. Obalu i panonsku ravnicu planine dijele, ali ih planinski

prijelazi, sedla i rijeke koje teku među planinskim bilima i povezuju: pritoke Save koje teku s planina prema sjeveru i Neretva koja teče prema jugu.

Ime Hrvatska obuhvaćalo je u početku stvaranja hrvatske države zemlju uz jadransku obalu od Raše do Cetine, a u unutrašnjosti do Velike kapele, Grmeča te Vrbasa i do blizu Neretve. Panonska se ravnica između Drave i Grmeča zvala Slovinje ili Slavonija. Od velike rimske Dalmacije ostali su bizantskoj Dalmaciji samo gradovi Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, te otoci Krk, Cres-Lošinj i Rab. Bosnom se u 10. st. zvalo porječje gornje Bosne od Travnika do Sarajeva, a zatim se ime proširilo prema Drini. Istra preko Raše bila je u ranom srednjem vijeku većinski naseljena Hrvatima, ali politički sve do 1947. nije pripala Hrvatskoj².

Za kralja Tomislava uključeno je nakon borbi s Mađarima Slovinje u Hrvatsku, a s Hrvatskom su se na crkvenim saborima u Splitu izmirili dalmatinski gradovi koji su ušli u krilo zapadne crkve.

Sredinom 13. stoljeća, međutim, Arpadovići uvode u Hrvatskoj dva bana: slavonskoga i hrvatsko-dalmatinskoga za jug od Gvozda. Kancelarija pak Ludovika Anjouvinca uvodi 1359., nakon oslobođenja dalmatinskih gradova od Mletaka, i podjelu *regna Croatiae et Dalmatiae*. Tako se pomalo stvaralo pod stranim vladarima trojstvo Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

A Bosna, koja je u 12. st. još priznavala vrhovništvo ugarsko-hrvatskoga kralja, stala se osamostaljavati pod hrvatskom lozom Kotromanića, te je krajem 14. st. pod Tvrtkom postala i kraljevinom.

Početak 15. stoljeća Mletci su za više stoljeća zavlada Dalmacijom, kojoj su i ime širili u kasnijim stoljećima na novoosvojena područja prema Bosni. Bosnu osvoje 1463. Turci i stanu potiskivati hrvatske granice prema zapadu. Nakon mohačke bitke 1526. g. prestade Dubrovnik plaćati porez hrvatskomu kralju i stade ga plaćati turskomu sultanu, ali sačuva svoju samostalnost sve do 1808. kada je ukinuše Francuzi. U 16. st. ostadoše od Hrvatske još *reliquiae reliquiarum olim magni et inclyti regni Croatiae*.

Tek krajem 17. st. i u 18. st. stanu se oslobađati Hrvatska i Slavonija, *Croatia rediviva*, no do ujedinjenja s Vojnom krajinom, organiziranom u 16. i 17. stoljeću za obranu od bosanskoga pašaluka, ne dođe sve do 1882. Duskora je, 1878., Austrija zauzela i Bosnu, a 1908. je i anektirala.

Napoleon ukinu još 1797. i mletačku republiku, pa Dalmacija nakon napoleonskih ratova 1813. potpade pod Austriju, ali se ne dozvoli da se ujedini s Hrvatskom. Ta podijeljenost Hrvatske i kasniji austro-ugarski dualizam, koji se opet na tu podijeljenost preslikao, bili su glavni politički razlozi za hrvatsko odbacivanje habsburške monarhije nakon prvoga svjetskog rata.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca Hrvatska se našla cijela osim Istre, Rijeke, Cresa-Lošinja i Zadra te Lastova, koje je okupirala Italija, ali se usto nikakvim granicama nije mogla obraniti od unitarne beogradske države. Za vrijeme drugoga svjetskog rata NDH je morala ustupiti Italiji Istru, Rijeku, sjevernu i srednju Dalmaciju, k tomu je bila dopola okupirana od Talijana, a otpola od Nijemaca, a i zbog strašnoga

2 V. Stjepan Srkulj, *Hrvatska povijest u devetnaest karata*, Zagreb, 1937.; sažet pregled daje i Slavko Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1944., str 3 i d. To vrijedi i za slijedeće podatke o povijesnim političkim regijama.

međuhrvatskoga građanskog rata granice su se raznih vlasti nad njom pomicala. Napokon su se u "avnojskoj" Jugoslaviji našle Slavonija (bez Srijema), uža Hrvatska, Istra i Dalmacija (bez Boke) u granicama Republike Hrvatske, koja se, nakon 46 godina, poslije slobodnih izbora i, potom, vojne intervencije tzv. jugoslavenske armije i terorističkih jedinica koje je ona naoružala, konačno osamostalila i još se bori za svoje potpuno oslobođenje od okupacije. A još je u težem položaju zbog rata susjedna republika Bosna i Hercegovina.

Nakon svih tih povijesnih dijeljenja Hrvatske i susjednih bliskih regija ostale su različito jake tradicije regionalnosti i izdvojenosti pojedinih od tih krajeva. Nije teško pretpostaviti iz povijesnoga pregleda da će regionalizam nalaziti oslonca u još živim strukturama prethodnih poredaka na području Istre, Rijeke ili Dalmacije, gdje su i talijanske okupacije i (dijelom s njima povezana, dijelom suparnička) manjinska ili državno-jugoslavenska (npr. armijska) srpska kolonizacija bile osjetni čimbenici političkih struktura još u nedavnoj povijesti. (Ilustrativan je primjer grada Knina u kojem su na prijelazu stoljeća Hrvati i Srbi bili podjednako zastupljeni u stanovništvu općine, a još do drugoga svjetskog rata 65% gradskoga stanovništva bili su Hrvati, a prije ovoga rata protiv Hrvatske već su Srbi dosegli omjer od 88% stanovništva općine i veliku većinu u gradskom stanovništvu. To je, dakle, primjer uporne kolonizacije pod kapom jugoslavenskoga poretka, a dijelom i fašizma. Što se postupno i uporno provodilo u miru, pokušalo se brzo i nemilosrdno dovršiti ovim ratom.) Može se govoriti o prirodnoj regionalnoj posebnosti tih krajeva, pa dijelom i o njihovoj prometno-gospodarskoj posebnosti, ali ona nije veća negoli prirodna osobitost Gorskoga kotara, Zagorja ili Slavonije, gdje regionalizam nije stjecajem povijesnih okolnosti dobio ni sličnu "kulturno-povijesnu" ili suvremenu "političku interpretaciju".

Osobito je ozbiljan slučaj nekih dijelova dugo iz Hrvatske umjetno izdvajane Vojne krajine kao prostora rijetko naseljenoga, i to miješanim stanovništvom izbjeglica iz turskih krajeva, duž bosansko-hercegovačkih granica. A poseban je slučaj Bosne same jer su njena djelomična planinska izdvojenost, a i smještaj između zapadnoeuropski usmjerenih i istočnoeuropski usmjerenih južnoslavenskih naroda i država, prvo pogodovali razvoju donekle samosvojnoga kulturnopovijesnoga obrasca s posebnom crkvom bosanskom, koju su potom franjevci svojom nenasilnom neumornošću uspjeli suobličiti sa zapadnim crkvenim obrascima. Zatim su pogodovali i zadržavanju vala islamske plime u njenim granicama, pošto se iz okolnih, prometno manje izdvojenih krajeva, nakon višestoljetne vlasti i kulturne prisutnosti ipak bio prisiljen povući. Zadržale su se usto u njoj i srpske izbjeglice pred Turcima s istoka, a i starosjedilačka hrvatska pastva franjevaca koji su za nju pisali katolička djela – posebnom bosanskom ćirilicom.

* * *

U Hrvatskoj povijesne diobe krajeva ipak nisu zatrle duhovnu svijest o jedinstvu složenoga hrvatskoga kulturnog bića. To pokazuje hrvatsko pjesništvo, povjesništvo i sva kultura Hrvata u svim regijama, pa i u dijaspori. Zgodan su primjer tomu pjesničke poslanice naših renesansnih spjevalaca. Tako piše 1564. Dubrovčanin Nikola Nalješković Ivanu Vidaliu Korčulaninu:

Tim narod Hrvata vapije i viče,
da s' kruna od zlata kojom se svi diče.

(*Stari pisci V*, 335)

A "Jan Vidali Krkranin" mu na hvale otpisuje:

Časti izabrana, Niko, i hvalo velika,
hrvatskoga diko i slavo jezika...
Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti
svake Bog nadili obilno milosti...
Svuda ga jes puna slava, svud on slove,
hrvatskih ter kruna gradov se svih zove...
još dobro ima to i dar taj Bogom dan,
da slavnijeh zdrži broj spijevalac neskončan.
(*Stari pisci hrvatski V*, 351-352)³

Da se mogne razumjeti vrijednost toga uglađenog svjedočanstva, treba razumjeti da to pjesnik iz mletačke Dalmacije hvali pjesnika iz Dubrovačke republike kao "diku i slavu hrvatskoga jezika" (naroda), a njegov grad Dubrovnik kao krunu svih hrvatskih gradova – iako je Dubrovnik u jednoj, Korčula s Dalmacijom u drugoj državi, a "Hrvatskom" se tada zove treća država! Tako bi barem sudili europski i svjetski "realpolitičari" njihova vremena (a o tome što bi iz toga htjeli izvući velikosrpski političari u zadnja dva stoljeća ne treba posebno ni govoriti, ali ne treba ni smetnuti s uma). Ali oni, pjesnici Hrvati, naprosto znaju da je njihova Hrvatska jedno preko svih tih regionalnih i političkih granica. A da to nije samovoljno tumačenje, pokazuju i versi trećega pjesnika, dum Mavra Vetranovića Čavčića, u *Lovcu i villi*, u vilinoj pohvali Dubrovčanima:

Još neka da znate po svijetu svak pravi,
da ste sve Dalmate natekli u slavi;
ne samo Dalmate, gospodo pridraga,
neg još sve Hrvate skupivši jednaga.⁴

Dubrovničani se natječu u slavi sa svim Dalmatincima, štoviše sa svim Hrvatima. A kako bi to mogli da nijesu živo svjesni da je Dubrovnik dio Dalmacije, a Dalmacija dio Hrvatske! Ali gdje postoji ta njihova Hrvatska? U njima, u "svim Hrvatima skupivši jednaga", ma kako ih povijesne silnice dijelile! Ona je toliko snažna duhovna činjenica da nije samo prožela hrvatski duh i kulturu tijekom povijesti, nego se, napokon, kroz stoljetne kulturnopovijesne i političke procese, pred našim očima danas i materijalizira.

Isto se jedinstvo Hrvata i Hrvatske može naći i pod imenima slovinskim i ilirskim. Hrvati i jesu sve troje: i "ilirski" – po svojoj antičkoj i humanističkoj baštini, po zemlji koju su naselili, po svojem latinizmu u službenoj uporabi od 9. do 19. stoljeća, a opet su i "Slovinci" – po svojem jeziku, po narodu što se u novu domovinu naselio, po svojoj glagoljaškoj tradiciji od 9. do ovoga stoljeća, no jedno se i drugo nekako harmonizira trećim: time što su i "Hrvati" – po svojoj državi koja izranja iz mraka pretpovijesti u doba karolinške renesanse s dokumentima na latinskom u kojima su ne samo ime naroda

3 V. Slavko Ježić, nav. dj., 91; usp. i Rafo Bogišić, Narodnosni pridjev u djelima hrvatskih renesansnih pjesnika, *Forum* 3-4/1986., str. 305.

4 V. Rafo Bogišić, nav. dj., str. 309.

"Chroati" i imena vladara nego i naslovi dvorjana za narodne loze Trpimirovića hrvatski: vinotoč, volar, posteljnik, ubrusar, štironoša itd. A nazivi "ban" i "župani" (banus, zuppanus/iupanus) označuju u tim dokumentima nositelje središnje i regionalnih vlasti po obrascu koji se dobro uklopio u kasniju srednjoeuropsku tradiciju.

Zbog te složenosti hrvatske baštine nije manje zanimljiva ni raspra koja se vodila u 17. stoljeću u Zboru Sv. Jeronima u Rimu o pravu Slovenaca na gostinjac i druge svetojeronimske ustanove u Rimu, koje se svodi na raspru o tome jesu li Slovenci "Iliri" (što znači naprosto – Hrvati) i jesu li slovenske zemlje (Koruška, Štajerska i Kranjska) "ilirske". Presuda Sv. Rote iz 1655., nakon saslušanja mišljenja i razloga raznih učenih sudionika raspre, među inima Jeronima Paštrića i Jurja Križanića, bila je jednoznačna: (*disputatio...*) *quaenam sit vera et propria ea Prouincia Nationis Illyricae iuxta mentem Sixti V. Ideo proposito hodie particulari dubio, DD. ponderatis diligenter tam verbis, quam mente Summi Pontificis censuerunt Prouinciam Illyricam vere et proprie intelligi Dalmatiam, cuius partes sunt Croatia, Bosna et Slauonia, penitus exclusis Carinthia, Styria et Carniola*⁵. Jedino što bismo danas očekivali da je trebalo biti drukčije jest to da se Dalmacija trebala uključiti u Hrvatsku, a ne obratno. No to je bila rimska, talijanska (a i dalmatinska) perspektiva, koja je i u antici po malome plemenu Dalmata nazvala veliko područje u Illyricu (a ovdje cijelu Hrvatsku s Bosnom), kao što je vjerojatno po nekoj maloj zajednici Graika bila nazvala cijelu Helladu. U odluci sv. Rote jasno je, međutim, da se u Rimu Prouincia Nationis Illyricae smatrala cjelovitim područjem, pa je onaj, i samo onaj, koji je imao *qualitates originis et idiomatis Illyrici* mogao biti primljen u gostinjac Sv. Jeronima. A origo se odnosila upravo na cjelinu nabrojanih pokrajina.

I ne samo književnici i duhovnici, nego i najviše političko tijelo – Hrvatski sabor – držalo se stoljećima ideje (tada nestvarnoga, ali duhovnoga) jedinstva hrvatskih zemalja, pa su tako, na primjer, "nuntii" koji su 1790. išli na zajednički hrvatsko-ugarski sabor u Požun dobili od hrvatskoga sabora *instructiones* da zahtijevaju: 1. obrazovanje zajedničke vlade za Ugarsku i Hrvatsku, koja će pomno paziti da Beč ničim ne povrijedi njihovu "konstituciju", a 2. taj odnošaj (tj. zajednička vlada) ima dotle potrajati dok Hrvatska ne zadobije natrag svoje teritorije koje sada drže Turci i Mletčani i ne uzmogne za njih urediti svoj posebni dikasterij (vladu)! Uz to su poslanici budno morali paziti da se ne povrijede posebna prava Hrvatske (*iura municipalia*). Još neujedinjena Hrvatska nije imala snage otkloniti zajedničku vladu (koja je i dotad postojala *de facto*), ali je sabor, kakav god da je bio, želio i u najgorim prilikama naglasiti privremenost takva stanja i čvrstu nakanu da ujedini cio hrvatski teritorij i ustanovi posebnu hrvatsku vladu⁶! Takvo držanje hrvatskoga sabora i kroz najteža stoljeća očuvalo je onu državopravnu identitet koju nazivamo upravo – "hrvatskim" imenom.

* * *

Hrvatska je svoju kulturnu zapadnoeuropsku (u širem smislu), odnosno srednjoeuropsku i sredozemnu, identitet jasno potvrdila kako svojim humanizmom i renaissanceom u vrijeme talijanskoga i sredozemnoga preporoda u 15.-17. st., tako i

5 V. Ivan Golub, *Juraj Križanić, sabrana građa o 300-obljetnici smrti (1683.-1983.)*, KS, Zagreb, 1983., str. 150.

6 V. Slavko Ježić, *nav. dj.*, str. 191.

svojim narodnim preporodom u vrijeme sjeverno-srednjoeuropskoga romantičkoga preporoda u 19. st. Kako je taj narodni preporod, s najjačim središtem na sjeveru, u (kajkavskome) Zagrebu, uzeo, uz ostalo, onaj sredozemni preporod (čakavske i štokavske) južne Hrvatske, a naročito dubrovačku književnost i štokavsko narječje, sebi za uzor, stvorio je i najbitnije kulturološke uvjete da se Zagreb izgradi u pravo svehrvatsko središte koje će jednako njegovati kulturnu baštinu svih regija svoje domovine.

Nisu samo (prirodne) regije dobivale tijekom povijesti svoju "kulturnopovijesnu" i "političku interpretaciju", ovu posljednju često pod stranim utjecajima, nego je još u većoj mjeri i još više zahvaljujući svjesnomu trudu ljudi iz svih hrvatskih regija i to hrvatsko jedinstvo naših regija dobivalo -- najprvo svoju "kulturnopovijesnu interpretaciju" (povezanost književnosti, izgradnja zajedničkoga književnog jezika...) u radu pjesnika i književnika (kako u 16. tako i u 19. stoljeću), gramatičara i leksikografa, u radu duhovnika, u odlukama i programima političara i sabora, a zatim je postupno dobivalo i svoju "političku interpretaciju" u povijesnim procesima koji su već spomenuti, sve do ovih kojima smo svjedoci. Upravo je to jedinstvo regija bilo duhovna vrijednost i samo duhovna stvarnost, o kojoj svjedoče svi spomenuti primjeri, koju je trebalo u svijetu ostvarivati s velikim trudom i žrtvama, a nisu je nametale izvanjske povijesne prilike.

A u čemu je vrijednost toga jedinstva na hrvatskoj razini i čime je ono zavrjeđivalo tolike napore i tolike žrtve u povijesti? U tome što je ono bilo harmonična mjera koja je dovodila u ravnotežu regionalnost i euroljanstvo naše kulture, razlike jezika i razlike kultura, pa i širokih kulturnih utjecaja na naš narod na našem prostoru. Tu su se stekli utjecaji latinske i grčke Europe, pa i islamskoga Prednjega Istoka, tu se slavenski hrvatski jezik našao između romanskoga i germanskoga, drugih južnoslavenskih jezika, pa i mađarskoga, grčkoga i albanskoga.

Od niza susjeda Hrvati i građani njihove države koji su prihvatili hrvatski (najprvo dio Ilira, Romana, Avara itd., a kasnije i mnogi drugi) jasno su se razlikovali jezikom. Od pravoslavnih Srba i muslimanskih Bošnjaka kulturnim krugom kojemu su pripadali.

Hrvatska se kultura, međutim, odnosila prema okolnim kulturnim sferama na izuzetno otvoren i uključiv način. Tako su Hrvati pisali čak na četiri pisma koja su te utjecaje odrazila: kao Slaveni jezikom i sljedbenici Methodijevih učenika -- glagoljicom (vjerojatno od 9. st., posvjedočeno od 11. st. do 20. st.), pod utjecajem grčke Europe -- ćirilicom (od 12. st. barem do prosvjetiteljstva u Bosni, a i kasnije), pod utjecajem latinske Europe -- latinicom (na latinskom od prvih pisanih dokumenata s hrvatskim imenima i nazivima; na hrvatskom od 14. st., a prvi je zapis još iz 12. iz Rudine), te pod utjecajem islamskoga svijeta čak i -- arabicom (neki su se muslimanski auktori izrazito smatrali Hrvatima kao Hasan Kaimija Sarajlija u 17. st. i dr.). Od svih je tih utjecaja latinski bio kulturno najpresudniji zbog potpune simbioze hrvatskoga i latinskoga (izuzetne u slavenskom svijetu) od početaka hrvatske kulture, duhovnosti i humanizma, pa je latinica i preteгла, ali nije do našega stoljeća posve istisla glagoljicu, štoviše glagoljica se do 16. stoljeća, uz latinicu, samo širila⁷. Uloga islamskoga utjecaja najzasebniji je slučaj, no ono što je odmah lako reći, jest da se hrvatski srednjoeuropski kulturni

7 To se i na prvi pogled lako može vidjeti iz knjige Branka Fučića, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb, 1982., osobito str. 1-5.

obrazac odnosio prema islamu izrazito otvorenije, snošljivije, pa i zainteresiranije, negoli istočnoeuropski, npr. srpski, ili (uže)zapadnoeuropski, npr. španjolski.

Pored te velike otvorenosti na krupnome planu koja je ipak izdvojila hrvatsku kulturu upravo po osobenoj složenosti od susjednih kultura, postojala je otvorenost i na nešto nižemu planu prema utjecajima sredozemne, osobito talijanske, ili (uže)srednjoeuropske, osobito njemačke (pa i mađarske) kulture, te, naravno, islamske, koji su se odrazili u kulturološkome regionalizmu, npr. u dijalektalnom leksiku, u umjetnosti, književnosti, glazbi, arhitekturi, u organizaciji života, pa i u jelovniku itd.

Za ilustraciju možemo još ogledati tijek postupne standardizacije hrvatskoga jezika, kako ga prikazuje Radoslav Katičić, kao kulturološku simptomatiku općenite regionalne problematike⁸. Za sredovjeku književnost kaže: "Unatoč stanovitoj dijalekatskoj raznolikosti bila je to jedna suvisla srednjovjekovna književnost i ona je ishodište svemu hrvatskomu životu književnom. Kao takva ona predstavlja bitnu razlikovnu osobinu hrvatskoga kulturnog identiteta". Za vrijeme inače najviših dometa u hrvatskome pisanju u 16. i 17. st. veli: "U šesnaestome stoljeću počinje novo razdoblje. Glavno mu je obilježje naglašeni regionalizam u hrvatskoj književnosti. Političke i ratne prilike potpuno su onemogućile normalno saobraćanje među hrvatskim zemljama. Na srednjovjekovnoj podlozi razvile su se pokrajinske književnosti: u mletačkoj Dalmaciji, u Dubrovniku, u Istri i na sjevernoj obali, a kasnije i u Bosni i na skrajnjem sjeverozapadu oko Zagreba i Varaždina. Svaka je od tih pokrajinskih književnosti imala svoj književni jezik zasnovan na govorima svojega područja". Zatim je "počelo teško, sporo, ali u cjelini uspješno kretanje prema ujednačavanju, unatoč političkim i upravnim prilikama koje su se mogle činiti gotovo beznaadne". Položaj je hrvatskoga jezika već "u prvoj polovici osamnaestoga stoljeća bio vrlo različit od slike koja nam je poznata iz šesnaestoga. Iako regionalnost nije bila nestala, promijenila je narav, i sile jedinstva na osnovi jednoga pučkog štokavskog književnog jezika bile su snažne iako sakrivene gotovo potpunom političkom, upravnom i regionalnom rascjepkanošću... Tako franjevci Margitić i Kačić nisu bili samo bosanski pisac jedan, a dalmatinski drugi. Čitali su ih u svim krajevima gdje se upotrebljavao mladi štokavski standard, a Kačić je izvršio ozbiljan utjecaj i na krajeve u kojima je vladao kajkavski standard". Stoga "za većinsko područje na kojemu se već razvijao štokavski standard Ilirski pokret nije predstavljao nikakav prekid u izgradnji jezičnoga izraza. Njihov se standard samo protegao na preostali dio hrvatskoga teritorija i prodro je u Zagreb koji je imao postati snažno ishodište kulturnoga zračenja i najvažniji pokretač daljnjega razvoja". Iako su oba procesa u zadnjoj fazi tekla dijelom usporedno i završila nekako u isto vrijeme, "srpski je proces jezične standardizacije... bio kraći i žešći... prekid s predstandardnim pisanjem bio je nagao i dalekosežan, ako ne i potpun, dok je u hrvatskom slučaju standardizacija bila logičan i organski nastavak predstandardnih tendencija. Nije stoga čudo što su veze hrvatskoga standardnog jezika s predstandardnim pisanjem ostale snažne i što se opet i opet obnavljaju sve do današnjega dana".

Što vrijedi za vremensku kontinuitat, vrijedi i za odmjerenu, uravnoteženu i otvoren odnos prema dijalektalnoj i regionalnoj baštini u Hrvata. Oboje je tek privremeno bilo pomućeno pod utjecajem srpskoga kulturnoga obrasca koji teži mnogo većoj ujednačenosti i centraliziranosti, kakvu su i u jeziku zastupali hrvatski vukovci. Što vrijedi

8 Nešto napomena o postanku složenoga suvremenog jezičkog standarda hrvatskoga ili srpskoga, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 2/II, Zagreb, 1974., str. 225-256.

za jezičnu komunikaciju, vrijedi i za kulturnu i gospodarsko-prometnu komunikaciju kojih je jezik zapravo sredstvo i izraz. A i za političku povezanost koja treba imati za jedinu svrhu štititi upravo te gospodarske i kulturne veze i sustave koji organiziraju čovjekov tvarni i duhovni život.

Hrvatski je kulturni obrazac, kako pokazuje i primjer jezika, izrazito sintetičan, otvoren i uključiv, osebujan i poseban po svojoj složenosti i usklađenosti, a ne po isključivosti i jedinstvu bez razlika. Tek što bez jedinstva sklada te složene hrvatske kulture ostaju i regionalni kulturni obrasci, koji su se stoljećima razvijali u međusobnu osobito intenzivnu doticaju, ugroženi u svojim temeljnim vrijednostima, koje ni u njih nisu nikada ležale u isključivosti ni u jednoobraznosti, i koje većim dijelom u potpunosti dijele s drugim hrvatskim regijama. Vjerojatno nema drugoga plašta koji bi ih sve tako pokrivaio i čuvao kao što ih čuva i zaštićuje hrvatski kulturni i politički okvir koji se radi te svrhe i razvio. On ih je zaštitio i od gubitka slavenske identiteta i od gubitka zapadnoeuropske (u širem smislu, latinske) i srednjoeuropske i sredozemne identiteta i svih onih česti kojima se hrvatska kultura, ne samo elitna nego i pučka, životna i svakodnevna, obogaćivala u dodirima s velikim kulturnim krugovima oko sebe.

U mjeri u kojoj takvo jedinstvo izražuje Zagreb, treba ga bez zavisti prihvatiti kao organizacijsko središte države. Njegov se kulturni i politički karakter i temelji na sintezi kontinentalne srednjoeuropske hrvatske i sredozemne hrvatske kulture, na vezi između dvaju preporoda, koja je bila jednako presudna i za oblikovanje sveeuropske kulture, ali i na vezama s daljnim područjima Europe i svijeta – spomenimo samo da su u gradnji zagrebačke katedrale sudjelovali i francuski graditelji i da su već i tradicionalno jezici plemstva u Zagrebu uz latinski i hrvatski, bili i francuski, njemački i talijanski. Zagreb je usto i po sastavu stanovništva najznatnije središte ne samo sjeverozapadnih Hrvata, Zagoraca i drugih, nego jednako i Istrana, Dalmatinaca, Hercegovaca, Bošnjaka, Slavonaca i ostalih Hrvata, a isto tako i ostalih građana Hrvatske. U njemu živi skoro svaki četvrti građanin Hrvatske, pa je on i za svaku manjinu u Hrvatskoj ključno središte.

Dovoljno je samo zamisliti koliko bi porazno bilo za srpsku zajednicu u Hrvatskoj da se mora umjesto na Zagreb orijentirati na Knin ili Glinu. Otuda je jasno da otpor prema Zagrebu nije ni imao za svrhu takvu orijentaciju, nego orijentaciju prema nekom drugom središtu koje bi se moglo bolje mjeriti sa Zagrebom, a to je u politici SDS-a i srodnih političkih krugova bio Beograd. Iz toga se već vidi da otpor prema Zagrebu i nema krajnjih uzroka u Kninu, Glini, Korenici i sl., nego da je potekao i bio organiziran iz Beograda. Po analognoj logici možemo se pitati odakle potječe otpor prema Zagrebu u drugim sredinama i prema kojemu se središtu orijentira, odnosno iz kojega središta potječe. Može biti uvijek i opravdanih prigovora Zagrebu ili Republici, i tada se moraju i iznijeti, ali su krilatice kojima se uspoređuje Zagreb kao novi "izrabljivački centar" s Beogradom kao starim iz svih spomenutih kulturnopovijesnih razloga barem izraz dezorijentiranosti, neosviještenosti i neznanja, ako nisu izraz svjesna neprijateljstva prema samostalnoj Hrvatskoj i drukčije orijentiranosti. Takav načelan otpor nije, naime, pitanje regionaliziranosti zemlje, nego vjerojatno njene dezintegracije.

Regionalizam je, dakle, bitna vrijednost hrvatskoga kulturnoga i gospodarskoga obrasca, pa ga treba očuvati i nije vjerojatno da bi bio ugrožen. Dubrovnik, Split, Zadar, Rijeka, Pula, Pazin, Karlovac, Osijek, Brod, Požega, Varaždin, Čakovec i drugi hrvatski gradovi ne mogu postati bezlična mjesta ukoliko se Hrvatska bude slobodno razvijala po svojem kulturološkom obrascu. Oni će uvijek biti kulturna i gospodarska središta sa svojim izrazitim osobitostima, sa školama, neki i sa sveučilištima, ali suvislost toga cijeloga gospodarstva, uravnoteženost razvoja i visinu kulturnih standarda može jamčiti

samo međusobna jaka povezanost, usklađenost i, za one poslove koji i u drugim civiliziranim i necentraliziranim zemljama ipak moraju imati jedno središte, orijentiranost na glavni grad. Možemo biti sretni da imamo takav grad koji ima dobre preduvjete da tu službu za cijelu zemlju izuzetno pogodno obavlja i nadajmo se da će te preduvjete i svoju svijest o kulturnome dugu hrvatskomu jugu i svim drugim krajevima trajno sačuvati.

Pitanje uloge glavnoga grada samo je jedno koje se u zadnje vrijeme često potezalo u političkim rasprama regionalista. Drugi, ali uvijek povezani problemi, jesu prometna povezanost Hrvatske, dobar izbor prednosti pri razvoju svakoga kraja, njihova usklađenost i dr. Zbog toga nadzor nad granicama, osiguranje prometnica, osiguranje izvora vode i energije, ključni privredni sklopovi i sl. moraju doći pod nadzor republičkih nadležstava, a ne smiju biti u samostalnoj nadležnosti regionalnih ili lokalnih uprava. To je u interesu samih regija koliko i zemlje kao cjeline.

Pogubno bi bilo i zamisliti razvoj Hrvatske kao centralizirane države s mrtvom provincijom. No bio bi neoprostiv propust da produbimo neke često i nametnute povijesne podjele, pa da onu cjelinu Hrvatske koju su u duhu "svi Hrvati skupivši jednaga" nosili kroz stoljeća, čak i u najbeznačajnijim prilikama, kada nije postojala ni za koga osim za njih, sada ne ostvarimo do kraja – kada se konačno, uz velike žrtve u ovom strašnome ratu protiv Hrvatske (i susjedne Bosne i Hercegovine), stala materijalizirati u stvarnosti pred našim očima.

* * *

No pitanje je regionalizma i dio jednoga od strateških pitanja izgradnje Europe. Poštovanje prirodnih i kulturnih razlika i granica uvjet je trajnosti mira. Nametnute granice, nametnuti državni poretki, nametnuti uži krugovi vlasti, nametnuti kolektivi, nametnute partije – sve je to protivno prirodnoj organizaciji života, demokraciji, ljudskim pravima, parlamentarizmu i slobodi izbora. Poštovanje prirodnih zajednica uvjet je prirodnosti života i osjećaja slobode. Prava pojedinca i prirodnih i kulturnih zajednica trebaju se jamčiti sustavom društvene organizacije koja polazi odozdo prema gore. Treba poštovati prava pojedinca, pa obitelji, pa mjesnih i kulturnih zajednica, pa regija, pa naroda i narodnosnih skupina, pa država, pa europske zajednice ljudi i naroda, pa svjetske zajednice. Ništa ne treba organizirati na višoj razini što se može bolje i prirodnije, bez opasnosti po šire opće dobro, organizirati na nižoj razini. No nužno će uvijek ostajati mnogo bitnih zadataka u organizaciji ljudskoga života koji se neće moći rješavati u potpunosti ili čak uopće na nižoj razini od cijele države, ili od Europe, ili od cijele svjetske međunarodne zajednice. Tada, i samo tada, moraju se oni rješavati na tim primjerenim razinama. To je princip supsidijarnosti. On naglašuje i znatnost i vrijednost regionalnoga organiziranja država, Europe i svijeta. Takvo organiziranje može ublažiti mnoge unutardržavne napetosti, naročito unutar centraliziranih država. Ono može omogućiti i niz oblika šire međunarodne suradnje koja ne mora uvijek obuhvaćati cijele države. Svakako, princip supsidijarnosti bitan je organizacijski vid ostvarenja onakva ideala slobode na kakvu treba graditi buduću ujedinjenu Europu. A u okviru načela supsidijarnosti može se shvatiti i pojam "Europe regija" koji, kao i svi pojmovi, ima najviše značenja kada se postavi na svoje pravo mjesto.

SOME CULTUROLOGICAL OBSERVATIONS CONCERNING REGIONALISM IN CROATIA AND EUROPE

Mislav Ježić

Faculty of Philosophy, Zagreb

If we distinguish between regionally and centrally governed or organized countries in Europe, the middle Europe (in a very broad sense) will prove to be traditionally a largely regionalized area. This pattern applies fully to Croatia, where there were always several cultural and economic centres of importance in Dalmatia, Slavonia and elsewhere. The traditional pattern of government through a king or a vice-roy, ban, and through regional administrators, župans, equally fits into the picture. The cultural history, the Mediterranean renaissance in badly dismembered Croatian lands and the 19th century continental cultural revival in a Croatia on the way towards the future unification correspond with the European, especially the middle European pattern. The complementary character of the two revivals and the continuity between them has given the intellectual milieu of Zagreb since the continental revival the necessary preconditions to represent appropriately the whole of Croatia and of its heritage. Thus we have in Croatia a great variety among regions, which should be further cultivated, on one hand, and a centre, Zagreb, where people of all regions are well represented, and wherefrom the regions may be properly coordinated. While Croatia was dismembered, Croatian poets, intellectuals and political leaders never gave up their aspirations at a unified Croatia, and kept building up a complex cultural pattern to include all regional and even intercultural distinctions of their cultural environment. Now, when Croatia is being born, we must not betray this harmonious structure neither by neglecting regional particularities, nor by disturbing the final liberation and unification of the country. The position of regions in Croatia as well as in Europe may be advocated by the principle of subsidiarity, which should enable all natural communities, like family, region, national group, country and continent or cultural sphere, to organize their system of interrelations from the bottom to the top, provided that broader common interests are not violated and that appropriate higher levels of taking decisions are introduced always when (and only when) it is necessary.